השומר שהיה לאגדה בחייו ובמותו

אלכסנדר זייד - ממקימי אירגון "השומר" וכפר גלעדי - נדחק עם משפחתו לחיי בדידות מחוץ למעגל החברתי שלו אך לא ויתר על ערכיו הייחודיים, עד שנרצח ב-10 ביולי 1938, בידי מתנקש ערבי

אלכסנדר זייד נולד ב-1886 בסיביר ליצחק אליהו זייד, יוצק מתכות שגורש לשם מווילנה עם אשתו, בגלל השתתפות בשביתת פועלים. בעיירה זימה, ליד אירקוטסק שבסיביר פתח האב בית מלאכה לתיקון כלי נשק, בו עבדו שני פועלים וראה ברכה בעמלו. שם גם נולדו לו שבעה ילדים. אלא שאז היכה בו אסון.

מספר אלכסנדר זייד ביומנו: "פעמים אחדות בשנה היה אבי נוסע עם אחד הפועלים לאירקוטסק, לקנות מתכת וחומרים שונים לצורך מלאכתו, והפועל השני היה נשאר עם משפחתו בבית וממשיך בעבודתו. יום ששי אחד, עם שחר... נסע לאירקוטסק מבלי להעלות על דעתו שפועליו נדברו ביניהם בסתר לרצוח את כל המשפחה ולשדוד את כספה. בדרך העירה, עצר אבי בסוסים ושם לפניהם מספוא, אכל יחד עם הפועל מן הצידה שלקחו לדרך, ואחר־כך פרש אדרת על הארץ, שכב ונרדם. פתאום הרגיש מישהו ממשש ומחטט למראשותיו. הוא קפץ בבהלה, הביט סביבו והנה ראה כי הפועל גזל ממנו את אקדחו והוא מאיים לרצחו נפש. אבי הסתער עליו והפילו, הוציא מידו את האקדח וחבט בו. לבסוף, קשר אותו בחבל לאחד מעצי היער והמשיך בדרכו.

העיירה זימה בסיביר ידועה כיום כתחנה במסילת הברזל הטרנס סיבירית (תצלום: ויקיפדיה)

"אותה שעה התפרץ הפועל השני אל בית אבי ובפטיש כבד שבידו מחץ את ראשי האשה וששת הילדים. על הילד השביעי, תינוקת פעוטה שטרם מלאה לה שנה, הטיל כר כבד.

"כאשר כילה את מלאכת־הדמים, התחיל מחפש כסף, ולא מצא... המשטרה אסרה את הפועל הרוצח, אך לא היו הוכחות ממשיות כי אכן הוא זה אשר ביצע את הפשע... והשופטים שיחררוהו. כשחזר אבי מאירקוטסק לביתו ונודע לו דבר אסונו הגדול, נתבלבלה עליו דעתו ונפל למשכב. חדשים אחדים עברו עליו בדכאון, ביגון כבד, ובאבל על משפחתו, ולא יכול היה לבוא ולהעיד בבית־המשפט. אחר שנרגע, סיפר לשופטים על־אודות הפועל השני, שהתנקש בנפשו. לשופטים נתברר, כי שני הפועלים קשרו קשר־דמים על המשפחה, והמשטרה נצטוותה לאסרו. בית־הדין דן אותו למיתה, אך אבי ביקש עליו רחמים, וכשהוצע לו לירות בו ולנקום את דם משפחתו, כמנהג סיביר, דחה את ההצעה. יומים לפני קיום פסק־הדין ברח הרוצח מבית־הסוהר ונמלט, אך תושבי הסביבה תפסו אותו והמיתוהו."

לאחר שהתאושש אביו מהחוויה הקשה שעבר, נשא אשה שנייה. זייד כותב, כי "אמי, אשתו השניה של אבי, היתה בת למשפחת גרים מן ה'סובוטניקים' ושמה רבקה. היא ילדה לאבי את אחותי שרה ואותי; גם את אחותי חוה, בתו של אבי מאשתו הראשונה, אהבה וגידלה כבת."
באותם ימים עברה המשפחה לאירקוטסק והאב פתח שם מפעל לתיקון נשק שעבדו בו כעשרים איש ומצבו הכלכלי היה מעולה. אלא שגם רבקה נפטרה בגיל צעיר יחסית, בגלל מחלה וילדיה הועברו לבני משפחתה שגידלו אותם, כמו היו ילדיהם שלהם.
"יום אחד באה אחותי חוה והודיעה לדודי ולדודתי, כי אבי נשא לו אשה שלישית, כדי שתהיה אם לשלושת היתומים, והחליט לאסוף את הילדים לביתו. הדודה לא אבתה להשיבני אל אבי, כי חשוכת־בנים היתה ואני הייתי לה כבן. היא בכתה וסירבה לשלחני מביתה, גם כאשר בא אבי בעצמו לקחתני לאירקוטסק. אבי ניצח. נגד רצוני ורצון קרובי עברתי לבית האם החורגת."
אולם כל החששות פגו במהירות: "אשתו השלישית של אבי, פרידה, אשה יפה וטובת־לב, היתה חשוכת־בנים, ואהבה את שלושת ילדי אבי כאילו היינו ילדיה. קראנו לה אמא ונקשרנו אליה בכל נפשנו. היא השפיעה על אבי לשוב לוילנא, כדי שנתחנך בין יהודים ולא נישאר 'גויים'."
ואכן ב-1901 חזרה המשפחה מסיביר לווילנה, שם המשיך אביו להפעיל בית מלאכה ליציקת מתכת. כאשר נפטר האב בגיל צעיר, המשיך אלכסנדר בן ה-15 להפעיל את בית המלאכה בעצמו כדי לפרנס את משפחתו.
כשפרצו פרעות קישינב ב-1903, הצטרף אלכסנדר לקבוצת צעירים שהתארגנה להגנה על יהודי וילנה, אם הפרעות יגיעו גם אליהם. בקבוצה זאת הוא נפגש עם מיכאל הלפרין, מחנך ופעיל ציוני, איש העלייה הראשונה, ממייסדי מפלגת "פועלי ציון" ויזם של אירגוני הגנה יהודית בארץ ישראל ובמזרח אירופה, שהשפיע עליו לעלות ארצה.
כבר הרגע הראשון של זייד בארץ היה בעייתי: ב-1907 הוא הגיע באוניה ליפו, אך השלטונות סירבו להתיר לו לעלות לחוף, כי היה ללא תעודת מסע. אולם פרט קטן זה לא יכול היה למנוע מהצעיר הנמרץ להשיג את יעדו והבעיה נפתרה בשוחד ששולם לפקיד עותמאני ששיחרר אותו.

אחד מתצלומיו הראשונים של זייד בארץ: תרבוש עותמאני על הראש וקורבאטש (מגלב) ביד.

תחילת דרכו של זייד בארץ הייתה בראשון לציון, הוא עבד ביקב ושם נפגש עם ישראל שוחט, שחלם להקים קבוצה של שומרים עבריים במושבות. – וזייד הצטרף אליו כשהקים שוחט קבוצת שומרים בזכרון יעקב, ובכך הותווה פרק דרכו בחיים כשומר. בשלב מסויים הוזמן זייד על ידי בוריס שץ, מנהל "בצלאל" בירושלים, ללמוד סיתות אבן. זייד נענה להזמנה – ואז נפגש עם ציפורה בקר, שהגיעה גם היא מווילנה ומאז היו חייהם משולבים זה בזו עד מותו.

ציפורה הגיעה ארצה במקרה: אחת מאחיותיה רכשה כרטיס נסיעה מווילנה לארץ ישראל – וביטלה את נסיעתה. כך עבר הכרטיס לציפורה וב-1907, אותה שנה בה עלה זייד ארצה, הגיעה גם היא ביחד עם אחות אחרת שלה, קיילה. בתחילה תיכננה ציפורה רק לבקר בארץ אבל אז הכירה בירושלים את אלכסנדר זייד, כשלמד להיות סתת, וכל תוכניותיה השתנו.

וכך מתאר זייד ביומנו את המפגש הזה: (באסיפה של "פועלי ציון" בירושלים) "הכרתי את ציפורה ונקשרתי אליה קשר של ידידות. לא העזתי לקוות שתישאר בארץ ישראל. היא הייתה בעד אוטונומיה יהודית בגולה. למחרת באו האחיות (ציפורה וקיילה) לבקר בדירתנו המשותפת בה גרה קבוצת הסתתים, טעמו מן 'הבעבאלאך' (שעועית) שלנו וחיינו מצאו חן בעיניהן... המחשבה על שיבתה לרוסיה ציערה את שנינו. לבסוף הכרענו: ארץ ישראל ואני - והיא החליטה להישאר."

ציפורה בת ה-16 ב-1906

כבר בימיו הראשונים בארץ שאף זייד להיעשות לשומר עברי. ישראל שוחט, שחלם על הקמת ארגון של שומרים עבריים במושבות, זכר אותו וכאשר נפתחה לפניו האפשרות להעסיק שומרים עבריים בזכרון יעקב הזמין את זייד להצטרף אליו. זייד קפץ על ההזדמנות הזאת ותוך זמן קצר נעשה לשומר בשדות זכרון יעקב. כאן גם היתה ההיתקלות הראשונה שלו עם ערבים: הוא נרדם בשמירה וכשהתעורר גילה כי רובהו נגנב ממנו. כשגנב ערבי ניסה לחזור על גניבת הרובה, היכה אותו ובמהומה שקמה חברו עליו חבריו של הגנב, היכוהו קשות בראשו – והוא סבל מפגיעה זו כל חייו.

ב-1907 השתתף זייד בפגישה ביפו בה הוחלט להקים את אירגון "בר גיורא", שמטרתו המוצהרת היתה להקים כוח יהודי לוחם בארץ ישראל, כדי להביא לשליטה יהודית בארץ.

החץ האדום מורה על התצלום של אלכסנדר זייד בין מייסדי "בר גיורא" ב-1907

בשנת 1908 עברה ציפורה יחד עם אחותה, אלכסנדר זייד ועוד שישה חברים מקבוצת הסתתים, לחוות סג'רה (אילניה), שהיתה שייכת ליק"א ונוהלה על ידי אליהו קראוזה. כל עובדי החווה היו מאורגנים כקולקטיב: שכר עבודתם נכנס לקופה משותפת שמימנה את כל הוצאות מחייתם. היה זה היישוב הראשון בארץ שהיה מבוסס על חיי שיתוף.
אירגון "בר גיורא" נטל על עצמו את השמירה על החווה, שעד אז נשמרה על ידי צ'רקסים. כך נעשתה החווה גם מרכז האירגון.
ציפורה בלטה אז בפעילותה למען שילוב החברות בעבודות שנחשבו אז כ"גבריות בלבד", כגון עבודה בשדה ולא במטבח, שנחשבה כמלאכה נשית. היא לחצה על קראוזה ללמד את החברות לחרוש עם שוורים ועד מהרה הן נראו חורשות בשדות החווה.
זייד מספר על כך בזכרונותיו, בתארו את בואו לסג'רה לראשונה, כשציפורה כבר היתה שם: "לסג'רה הגענו בשעה עשר בבוקר. החברים היו בעבודה בשדה. מיהרנו אליהם. מתוך שמחת הפגישה ירינו כמה יריות באויר. איש לא הכיר את צפורה שלבשה בגדי־גבר, והכל שאלו אותי לשלומה. לאחר שהתברר להם כי היא עומדת לפניהם הפצירו בה להישאר בבגדיה אלה. וכל־כך מצאה חן בעיני כולם תלבושת מקורית זאת, שצבי בקר תפר לכל הבחורות מכנסי־עבודה לפי דוגמה זאת וכולן התהדרו והתגנדרו בהם, עבדו בהם בכל עבודות הבית והחצר וגם בחרישה, בשורה אחת עם הבחורים. וכמה מלבב היה המראה: גזוזות־שׂער וחגורות אקדח, זריזות וקלות־תנועה, דומות לנערים רכים." בכך יצרה ציפורה מה שכונה אז "אופנה גלילית"... ואם לא די בכל אלה, היא עמדה על כך שלילה אחד בשבוע, תחליף את זייד בשמירה. זייד הסכים לכך בלא היסוס, כי הוא עצמו תמך בהתמדה בחברות "השומר", שביקשו לעבוד בחריש ובשמירה.

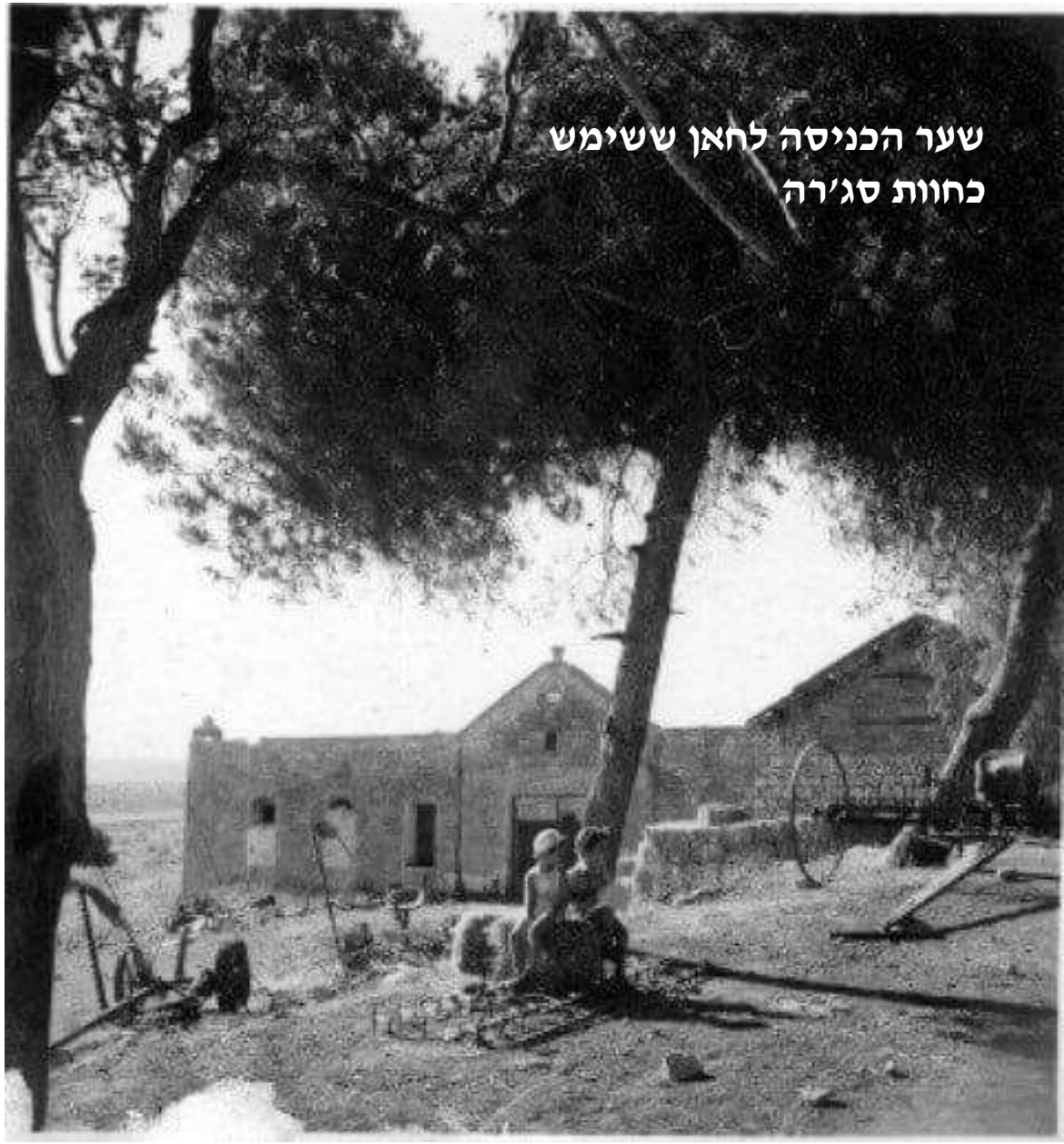

שער הכניסה לחאן ששימש כחוות סג'רה

ב-1909 השתתף זייד בהקמת ארגון "השומר" שמטרתו היתה להפעיל שמירה יהודית מסודרת בכל המושבות בארץ. זייד היה מהפעילים ביותר באירגון, שהתגוררו בתחילה בחוות סג'רה. משם היה נשלח זייד לכל מקום שהתעוררו בו בעיות שמירה. בין השאר שמר ביבנאל ובכפר תבור, איבטח חריש באדמות שנויות במחלוקת וסייע לתושבי חדרה להתמודד עם הטרדות של בדואים וצ'רקסים. ציפורה עבדה אז בבית חולים בזכרון יעקב, כעוזרת אישית לרופא הלל יפה.

מחדרה עברו זייד וציפורה לרחובות, שם גרו בכרמים וחיו בסוכה. היא הפגינה אז את כישוריה ברכיבה על סוסים וניצחה גברים רבים שהתחרו בה, ביניהם רוכבים בדואים מנוסים.

אלכסנדר זייד צפורה בקר
באו בברית הנשואין
רחובות ו' תשרי תרע"ג

הודעה על נישואי ציפורה ואלכסנדר בעיתון "האחדות", ספטמבר 1912

ברחובות גם נערכה ב-1912, בעת אסיפת השומרים השנתית, חתונתם של ציפורה ואלכסנדר. הם היו אחד מארבעה זוגות שהתחתנו אז, ביניהם אחותה קיילה, שנישאה לשומר ישראל גלעדי.

היתה זו חתונה מקוטעת, כי במהלכה נודע על התקפה של ערבים על חדרה – וכל החתנים הצטרפו לקבוצת השומרים שחשו לסייע לתושבי חדרה להדוף את התוקפים...

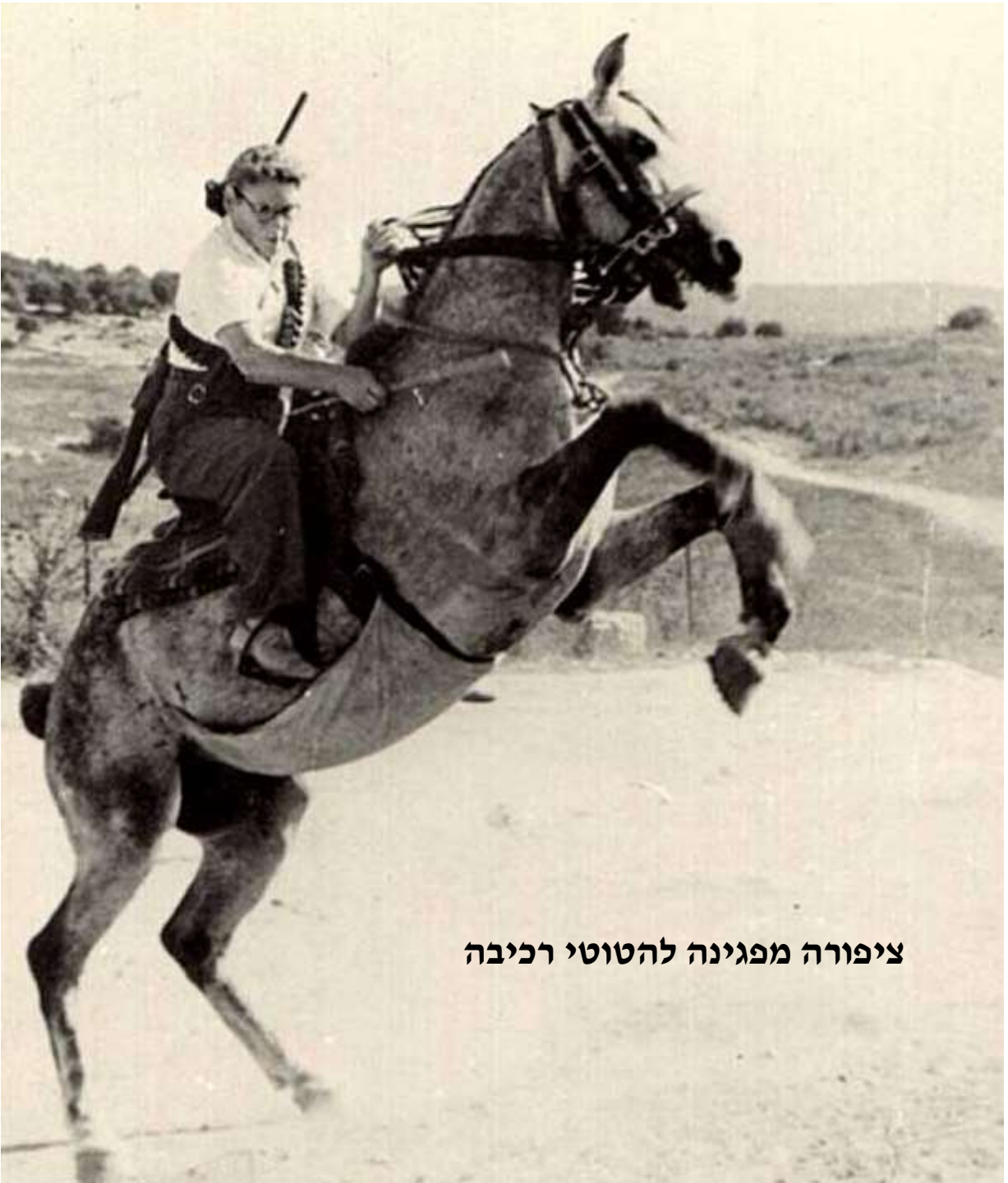

ציפורה מפגינה להטוטי רכיבה

לאחר החתונה חזרו אלכסנדר וציפורה לחדרה, וזמן קצר לאחר מכן עברו לכרכור, שם גרו בחושות ערביות בתנאים קשים. הנשים עיבדו את האדמה יחד עם הגברים בשוויון מלא וציפורה אף הקימה משק עזר קטן ובו עופות, פרה וגן ירקות.
ב-1914 שוב נדדו אלכסנדר וציפורה. הפעם הם עברו לתל עדשים, שהיה אז יישוב של "השומר". שם נולד באותה שנה בנם הבכור, גיורא, ובתחילת 1916 נולדה הבת כוכבת.

המיבנה הראשון של כפר גלעדי: צריף עץ, תחשיבה בערבית, שהפך לשם היישוב בפי ערביי הסביבה.

בינתיים, בסוף 1914, הצטרפו העותמאנים למלחמת העולם הראשונה, לצידם של הגרמנים ותנאי החיים בארץ הורעו מאוד. משפחת זייד החליטה אז להפסיק את נדודיה והצטרפה ב-1916 לקבוצת שומרים שהקימה יישוב חדש מצפון למטולה. בתחילה כונה המקום "כפר בר גיורא", אך לאחר זמן מה הוחלף שמו לכפר גלעדי, על שם ישראל גלעדי, בעלה של קיילה, שנפטר ב-1918 ממגיפת השפעת הספרדית.
העותמאנים הטרידו רבות את היישוב החדש ומידי פעם היו מגיעים אליו ומחרימים סוסים ופרות לצרכיהם. באחד המקרים הללו ניסה חייל עותמאני להחרים את סוסתו של זייד. וכך הוא מתאר ביומנו את מה שקרה אז: "יום אחד פרצה קבוצת חיילים ושוטרים לחצר והתחילו לבדוק ולבלוש כל פינה. כשגילו באורווה את סוסתי האצילה, תפסו אותה והוציאוה להוליכה עמם. גלעדי, ציפורה ואני התחננו לפניהם להניחה, אבל הם לא שמעו לנו. גלעדי תפס ברסנה והלך ליד החייל וציפורה הציעה לו בקשיש ושׁעוֹרים לסוסו, אך ללא הועיל. ואז שמה נפשה בכפה, קפצה פתאום על הסוסה, בעטה בה והוציאה בכוח את הרסן מידי החייל – ובין־רגע נעלמה מעיני החמסנים."
זמן מה לאחר הקמת היישוב, חשדו העותמאנים כי מסתתרים בו אנשי ניל"י – המחתרת היהודית שסייעה לבריטים לכבוש את הארץ – והם עצרו לתקופת מה את כל הגברים ביישוב והנשים והילדים עברו למקומות אחרים עד שהצבא העותמאני נסוג מהאיזור בלחץ הצבא הבריטי.
ציפורה שהתה באותם ימים בירושלים ושם ילדה תאומים: יפתח ויוחנן.

בתום המלחמה, חזרו חברי הקיבוץ לכפר גלעדי ונדמה היה שהחיים חוזרים למסלולם, אלא שאז פרץ סכסוך בין משפחת זייד לקיבוץ.
וכך מתאר זייד ביומנו את שעבר עליו ועל משפחתו באותם ימים:
"קבוצת־חברים הקדימה לבוא לכפר־גלעדי לפני. הם התחילו לבנותה ולחדשה, אך עקבות־החורבן היו ניכרים על כל צעד ושעל. הבתים היו הרוסים, העצים עקורים ושרופים, חפצים שבורים התגוללו בכל מקום ומקום, ובפינות החצר עוד נראו חפירות־ההגנה שלנו ובהן תרמילי־ירי ריקים...

כפר גלעדי בתחילת שנות ה-20

"התחלנו לתקן את הבתים ולבנות צריפים חדשים. קנינו פרדות בכפרים הערביים וחרשנו במרץ את האדמה, כדי לזרוע תבואות־חורף בהקדם, והתחלנו לנטוע עצים. העדר הובא מתל־עדשים לכפר־גלעדי ושניאורסון יצא עמו להרים. הנשים והילדים עברו מתל־עדשים לראש־פינה וחיכו בקוצר־רוח לתיקון הדירות, כדי שיוכלו לבוא הביתה, לחדול סוף־סוף מן הנדודים...
"הרגשת יצירה פעמה בקרבנו. המרץ פרץ ופיכה בנו באון ובעוז... כפר־גלעדי גדל, קלט חברים חדשים ופיתח משק יפה. אחר־כך הצטרף לגדוד־העבודה על שם יוסף טרומפלדור ומתנגדיו הפכו לחסידים נלהבים.
יסדנו בית־ספר וגן־ילדים והתחלנו לחנך את הילדים לפי רוחנו ואפשר היה להביט בפני העתיד בעינים מלאות אמונה ובטחון. אך לצערי, התחילו רוחות אחרות לנשב בכפר־גלעדי. רוחות שעקרו אותי ואת משפחתי מן המקום האהוב עלינו והכריחו אותנו לנדוד שוב.
"סלע־המחלוקת העיקרי היה ענין חינוך הילדים. לא יכולתי להסכים לדעת חברי 'גדוד־העבודה', כי הילדים הם רכוש הציבור ואין להורים להתערב בעיצוב דמותם האנושית והחברתית...דעתי לא הובנה. הרוב בכפר־גלעדי ראה אותי כיסוד בלתי־רצוי. עזבנו את המקום שראינו בו את תחנתנו האחרונה ועברנו לתל־חי... גם שם לא הונח לנו. 'גדוד־העבודה' החליט לאחד את שני המשקים ולבטל את תל־חי כמשק העומד ברשות עצמו. עזבנו את הגליל העליון בלב שבור."

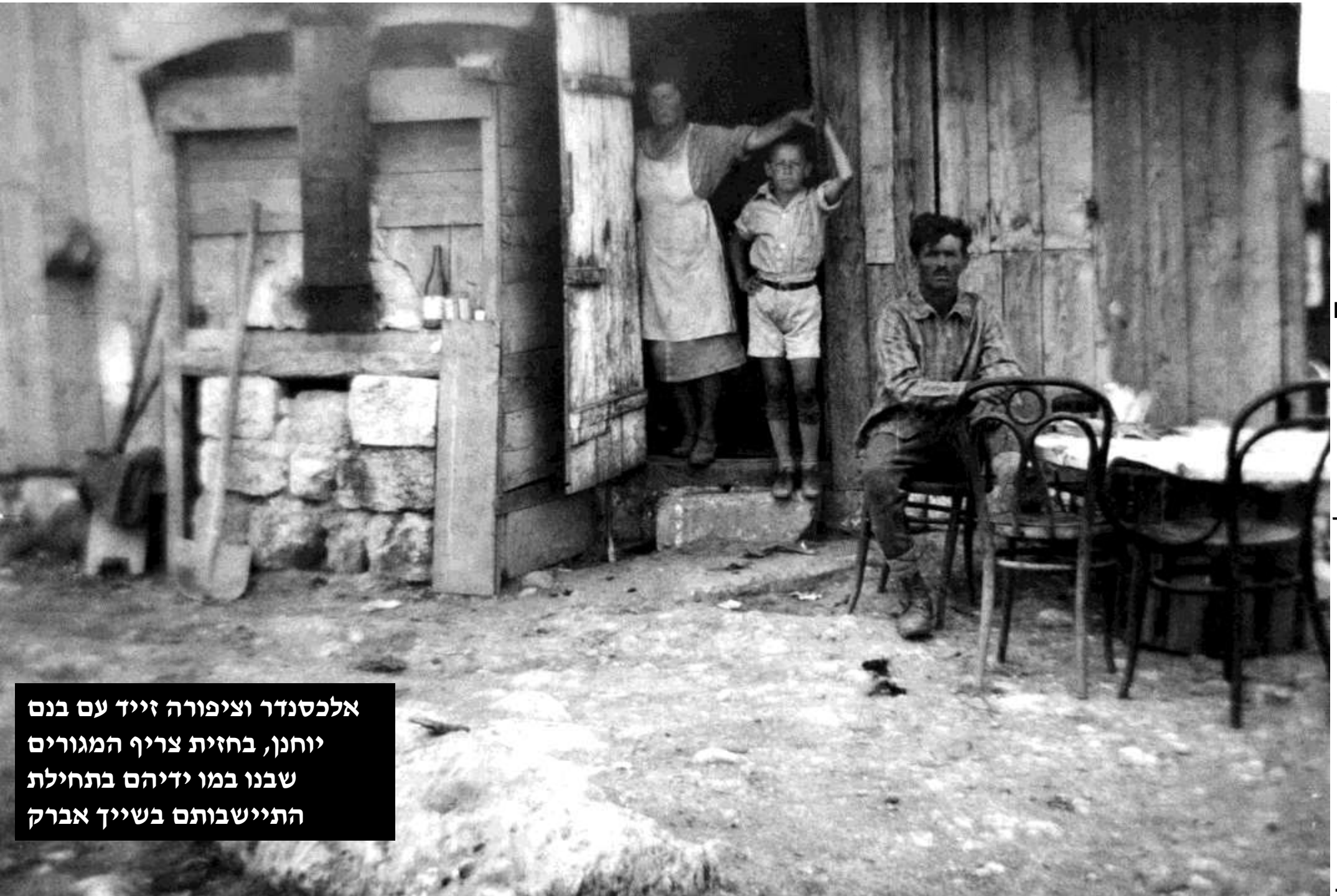

אלכסנדר וציפורה זייד עם בנם יוחנן, בחזית צריף המגורים שבנו במו ידיהם בתחילת התיישבותם בשייך אברק

וכך, בגיל 40, עם משפחה בת שש נפשות, נותר זייד ללא בית וללא פרנסה ועם לב דואב על הנתק מחבריו לשעבר. למזלו, זכרו חברי "קבוצת הרועים", שהוא סייע להם בזמנו – ובאו לעזרתו. הם הזמינו אותו ואת כל משפחתו לחיות עמהם בגבעות שייך אברק, ממערב לעמק יזרעאל. זייד מצא בכך פיתרון טוב לבעיותיו, השתקע במקום וכאשר חברי "קבוצת הרועים" עזבו, לאחר כשנה וחצי, נותר שם בדד עם משפחתו. הוא נעשה שומר היערות של הקרן הקיימת באיזור ולא עזב אותו עד סוף ימיו.

במשך הזמן התערער הצריף שבנה זייד והיה ברור שצריך להחליפו בבניין חדש – אבל זייד לא יכול היה לעשות זאת לבדו. ב-1929, הגיע לשייך אברק משה יפה, שהיה אז חבר קבוצת בנאים בחיפה. המקום מצא חן בעיניו וזייד הציע לו לשפץ חורבה סמוכה לצריפו של זייד ומשה אכן שיפץ אותה והפך אותה לביתו. הוא החזיר טובה לזייד ולאחר שזייד קיבל מהקרן הקיימת תקציב להקמת בית חדש, הצטרף אליו ובכוחות משותפים בנו השניים בית דמוי טירה עבור משפחת זייד.

בית הטירה של זייד הושלם ב-1931 וחנוכתו נעשתה ברוב עם. בתצלום נראית טלי רווה, נכדתו של זייד ובתם של יפתח וכרמלה (להלן).
אגב, הקמת הבית הביאה בכנפיה לגילוי בית העלמין העתיק של בית שערים על ידי זייד (להלן).

חיפש עתיד – ומצא את העבר

לפני 25 שנה ביקש השומר אלכסנדר זייד לבנות לו בית – וגילה את בית שערים העתיקה, המרכז היהודי הגדול מתקופת המשנה

— מאת שאול הון —

הדבר החל בפאראדוכס: תשוקת הבנין היא שחשפה הריסות. השומר הוותיק אלכסנדר זייד, ש־גדד על פני הארץ כוחה ושמר על רכוש זולתו, החליט יום אחד „להשליך עוגן" ולהשתכן תחת קורת גג שלו. כדרכו כל הימים חתר דווקא אל הסכנה ו־בחר לעצמו כברת קרקע מרוחקת ממקום ישוב עברי, כדי ליצור ראש גשר להתישבות עברית מחודשת במערבו של עמק יזרעאל. הוא נעץ יתד בסמוך לאהלי בדווים וערבים עזיינים, שהתנכלו לא פעם לרכושו הדל ואפילו לחייו ולחיי בני משפחתו. אולם זייד לא נרתע ודווקא העזתו, בעצם ימי המאורעות, היא שחידשה את הקשר עם העבר הרחוק והמפואר של ימי המשנה.

הרעיון הנועז ביותר לא יכול היה לשער שבנעיצת האת ל־רגבי האדמה סילק אלכסנדר זייד בבחי יד מהיבשה הדרום של 1700 שנים. הוא הוחל לחפור את הריסותיה לביתו החדש ונתקל באוכלוסיה גדולה ומסותתת ישר, אותה תקופה. לפני עשרים ד־חמש שנים, עדיין לא היה מדע הארכיאולוגיה בארץ תחביב חסוני כמו ביטינו. זייד לא עמד מיד על הטיב והחשיבות של תגליתו הגדולה. אולם אחר־שעה הגדולה הזאת הגיעה אל־ו להחיותם בהתרגשות גם למה שמתחת לפני השטח והוא החל לגרד בקרקע את טעמה הבוץ הרגבים שדבקו באבן הגדולה. הוא שכח עולם ושלומו. שכח שהתכוון לבנות לעצמו בית ו־נתפנה כל־כולו לחישוף ההרי־סות של ימים קדומים שנתגלו לו במפתיע. משנחשפה האבן, המשיך זייד להפור מסביבה ו־בסמוך לה ואף גייס לכך את בניו. עד מהרה הגיעו לפתחה של מנהרה.

מכתב מהור

ליצחק בן־צבי

כאן נתקף זייד בהתרגשות גדולה והבין שהוא עומד פנים אל פנים עם העבר, וברוב הת־רגשותו שיגר מכתב בהול אל חברו וידידו מימי השמירה: יצ־חק בן־צבי, שהיה אז יושב־ראש הועד הלאומי בארץ ונודע כתוקר בעברו של עם ישראל. בן־צבי נפעם לבשורה והזעיק מיד את גיסו, הארכיאולוג ד"ר בנימין מייזלר (היום פרופסור מזר).

שניהם הגיחו את עיסוקיהם הרבילים וחשו לביתו המרוחק המבודד של זייד בשיך אב־ריק (כיום גבעות זייד ליד בית שערים). הם הגיעו מירושלים לפנות ערב ונכנסו למערה ב־הדרכתו של זייד. עיניהם לא שבעו מראות את שפע הכתו־בות והחיקוקים שנתגלו לפני הם. בכמה מקומות הוצרכו אפי־לו להשתופף כדי שיוכלו לעבור דרך המעברים הצרים והנמוכים ולא הרגישו כלל שבתוך כך עבר עליהם כל הלילה במערה המפותלת והמסתעפת.

עייפים ומאובקים הגיחו שלושתם מהמערה לאור השמש שקידמה את פניהם וכלבם הר־נשת אושר שאין לתארו. היה זה מר בן־צבי שהפטיר בו ב־מקום, אולי מתוך חוש אינטו־איטיבי: „אני משער שאנו עומדים בבית שערים, ששימשה מרכז רוחני ותרבותי של היהו־דות במאה השניה והשלישית לספירה". הערכה זו נתאמתה אחר כך בעת שפרופסור קליין המגוה בדק את הכתובות היווי־ניות ופיענח את תוכנן.

לא רק בתי־קברות

לא רק קברים נתגלו כאן. בהמשך החפירות נחשף בית כנסת גדול, שאורכו 35 מטר ורוחבו 15 מטר והוא בנוי אב־ני גזית. בתוכו נתגלה בסיליקי (אולם עמודים) מרווח. מסביב לבית הכנסת נחשפו חורבות של בנינים נוספים וחצרות. כן נמצאו שרידים של בנין ששי־מש כנראה בית מלאכה לתע־שיית זכוכית ובית־בד. היתה בכך הוכחה לא רק לחיי רוח, שהתנהלו במקום זה לפני 1700 שנה, אלא גם לחיי חרושת ו־מלאכה של היהודים בימי קדם.

בית שערים שימשה בסוף ימי בית שני מרכז לאחוזותיה של המלכה ברניקי, אחותו של אגריפס השני. בתלמוד נזכר המקום כמושבם של תנאים ו־אמוראים חשובים. אחרי מל־חמת בר־כוכבא, במאה השניה לספירה, עבר מרכז הכובד של החיים הלאומיים והדתיים מ־יהודה לגליל ואז זכתה בית־שערים למעמד חשוב ביותר. ב־ימיו של רבי יהודה, הנשיא ה־ראשון (180 לספירה לערך) נק־בע בה מושב הסנהדרין. במס־כת ראש־השנה אנו מוצאים: „גלתה סנהדרין... מירושלים ל־יבנה ומיבנה לאושה ומאושה לשפרעם ומשפרעם לבית־שע־רים ומבית־שערים לציפורי ומ־ציפורי לטבריה". לפי מסכת כתובות נקבר בבית שערים רבי יהודה הנשיא. מהמאה ה־שלישית ואילך נודע המקום כ־בית־קברות מרכזי ליהודי הארץ והגולה. זאת אנו מוצאים ב־ירושלמי, מועד קטן פרק ב'.

קטעים מכתבה שפורסמה ב"מעריב" ב-1961.
(המקור: עיתונות יהודית היסטורית)

משלחת חפירות בית שערים עם משפחת זייד, לפני הצריף שלה.
משה יפה (עומד משמאל), בנימין מזר (עומד שלישי משמאל),
ציפורה זייד (עומדת רביעית משמאל), 1936-1939

הבדידות הכבידה על זייד. במיוחד הוא חש בה כשהיה צריך להיאבק לבדו בעדרי הבדואים שעלו מידי פעם על אדמות הקרן הקיימת שהיו בשמירתו. משום כך הוא חיפש תמיד אנשים שהתאימו לו, כדי שיתיישבו בשכנותו ויסייעו לו בעת הצורך. ומאחר שהאיזור לא התאים לחקלאות, אלא למירעה, הצליח כמה פעמים לשכנע רועים פוטנציאליים לבוא להתיישב בשייך אבריק.

אומנם כשהגיע זייד לשייך אבריק כבר נמצאה במקום "קבוצת הרועים" של כמה מוותיקי "השומר", שחלמו זה מכבר על הקמת כפר רועים, אולם הם התפזרו כבר ב-1926 והיחיד מהם שנשאר היה גרשון פליישר.

לאחר מכן נעשו נסיונות חוזרים ונשנים להקים יישוב רועים בשייך אברק אך כולם נכשלו בזה אחר זה.

אחת הבולטות בחבורות שניסו את מזלן בשייך אברק היתה קבוצת "חברה טראסק", שהגיעה מתל-אביב ב-1933. היתה זו חבורה של צעירים, רובם מובטלים, שהשתדלו להכניס שמחה לחייהם – ולחיי החברה של תל אביב בכלל – באירגון ערבי שירה ונשפי פורים, בהופעות מאולתרות ובעיקר בלגימת יין. נוכחותם היתה מורגשת כל כך, שרבים מהבוהמה התל אביבית, כגון אברהם שלונסקי, אביגדור המאירי, אלכסנדר פן ועוד, הצטרפו אליהם.

"חברה טראסק" בתצלום מ-1925.

ה"טרסקאים" היו בעצם חלוצים סוציאליסטים בעלי הכרת שליחות עמוקה וכאשר פנה אליהם אלכסנדר זייד בהצעה להקים כפר רועים בשייך אברק, קיבלו אותה בזרועות פתוחות.

זייד אמר לאחרון קבוצת הרועים הקודמת שנותר בשייך אברק, פליישר, כי "בתל אביב יש חברה בשם 'חברה טראסק'. בחורים טובים הם, פייטנים, והמרעה הוא עניין בשבילם". זייד העביר את ההצעה לחבורה בתל אביב, נענה בחיוב וקבוצת "חברה טראסק" עלתה לשייך אברק בראשית הקיץ של 1927.

ההתלהבות הגדולה של ה"חברה טראסק" נמוגה עד מהרה נוכח המציאות הקשה, שנגרמה בעיקר בגלל השתמטות הגופים המיישבים מתמיכה כספית בקבוצת הרועים. אומנם היו התחייבויות מצד גורמים שונים – אך הם לא עמדו בהן. בחורף 1928 הגיעו הרועים למצב קשה ביותר. אחד מהם תיאר זאת כך: "היו מקרים שלא היה לנו משהו לארוחה. גם מחסן הבגדים התרוקן... קרה שחברים יצאו למרעה יחפים ביום חורף גשום ולבושים בחליפותיהם שנשארו להם לפליטה מהעיר". לכך נוספו ניסיונות של הבדואים לחזור ולהשתלט על אדמות המרעה של הקבוצה ואירעו כמה קטטות שהסתיימו בהתערבות המשטרה.

ואם לא די בכך, ניסתה קבוצה של "הפועל המזרחי" להתישב על אדמת שייך אברק, ללא אישור המוסדות והיו התנגשויות בין הבאים לבין הרועים.

יתר על כן: בין הרועים לבין פליישר, שהיה מדריכם, פרץ סיכסוך כאוב שגרם למריבות קשות ולאובדן דרך.

לא פלא שמספר החברים בקבוצה התדלדל והלך, עד שבסופו של דבר הם נאלצו לוותר על חלומם ולחזור לתל-אביב – שקיבלה אותם בזרועות פתוחות...

מה שנותר מהנסיון הכאוב הזה היה שורה של שירים שכתבו כמה מחברי הקבוצה ואוהדיהם, כגון המשורר אלכסנדר פן, על הרועה העברי. שירים אלה, כמו "אדמה אדמתי" שכתב פן, נעשו מוכרים כ"שירי רועים" והפכו ללהיטים בסוף שנות ה-30 ובשנות ה-40 ברחבי הארץ.

שניים מקבוצת "חברה טראסק" במרעה בשייך אבריק

למרות הנסיון המר של זייד עם קבוצת "חברה טראסק", הוא לא ויתר על הרעיון והמשיך במאמצים למצוא לו שכנים טובים, עד שבסופו של דבר אכן הצליח: הוא פנה לתנועת "הנוער העובד" והציע לה לארגן גרעין של קבוצת רועים, שיעלו על הקרקע בסביבת שייך אברק. ב-1935 אכן הגיעה לאיזור קבוצה של חברי "הנוער העובד", התלהבה והקימה בו קיבוץ שלאחר זמן קיבל את השם אלונים. זמן מה לאחר מכן נקלטה בקיבוץ קבוצה של צעירים שעלו מגרמניה במסגרת עליית הנוער ועברו הכשרה בעין חרוד – והקיבוץ התבסס והלך, למרות קשיים כלכליים רבים שניצבו בפניו. כיום הקיבוץ הוא יישוב מבוסס, שבנוסף לחקלאות הוקמו בו מספר מפעלים תעשייתיים.

פגישה של חברי קיבוץ אלונים עם אלכסנדר זייד (משמאל) בביתו, בהשתתפות יעקב זרובבל, ראש מפלגת פועלי ציון שמאל וחבר הוועד הפועל של ההסתדרות (מימין). בתצלום מופיעים גם ציפורה זייד, שלושה מחברי הקיבוץ וילדי משפחת זייד העומדים מאחור - גיורא ויפתח.

אחד מתצלומיו האחרונים של
זייד, מהמחצית השנייה של שנות
ה-30, עם ציפורה ושניים מבניהם
– התאומים יפתח ויוחנן.

לאורך כל שנותיו בארץ, היו לזייד קשרי ידידות הדוקים עם הערבים שחיו בסביבתו ואף מעבר לה. אולם כאשר היה מעורב בהיתקלויות עם שודדים וגנבים בדואים הוא לא היסס לצאת נגדם בכוח הזרוע,. ביומנו הוא מזכיר לא פעם התנגשויות עם ערבים. וכך הוא מספר ביומנו:

"בשנת 1929, בפרוץ המאורעות, ידענו, שהערבים יפקדונו. ערבים מסוימים, ידידינו, באו להזהיר אותנו וביקשונו שלא נסכן את חיינו ונעזוב את המקום. לא העלינו כזאת על דעתנו, להפקיר את ביתנו. התכוננו לכל אפשרות שלא תבוא. גמרנו אומר עם החברים שביישובי העמק לאותת להם בשעת הסכנה. הכינותי קש וגפרורים למדורה, כדי להציתו בלילה, במקרה של התנפלות.

זייד עם ידיד ערבי

"ידידנו הערבי בא והזהיר אותנו שנית. הודענו לו ברורות, שימסור לחבריו, כי אנו נישאר במקום ונגן על חיינו ועל רכושנו.

"06.00 בבוקר. הייתי מוכן לעבודה.

"גיורא ומשה עבדו ליד הבנין. מצד הכרמל, מסביב לצברים, הבחנתי בתנועה רבה של ערבים. הלכתי לראות מה הם עושים שם. עברתי על־פני גיורא ומשה בלי לומר דבר. מצאתי קבוצה גדולה של ערבים שלא נראתה מעולם בסביבה הזאת. לא עבר חצי רגע והם הקיפו אותי. אחד מהם התחיל לחרפני ובאותו רגע ממש קיבלתי אבן בראש ומכות אֶלה על כל הגוף. צעקתי: 'גיורא, הנה!..' הבחנתי בגיורא מגיע בזינוק מאחורי הצברים. עשיתי עליו רושם מזעזע – כל פני, ראשי ובגדי היו מוכתמים בדם.

"ראיתי את פניו של גיורא ולעולם לא אשכחם! לא מלים וצעקה, פנים מעוותים בידיו היה מעדר. הוא זרק אבן באחד המתנפלים ומיד הסתער על כולם. הבחנתי בשנַיִם שנפלו לארץ.

"נאבקנו בהם גוף אל גוף, קרובים אחד אל השני. פתאום שמעתי שאגה קצרה של גיורא. אצתי אליו. הוא שכב מכווץ על הארץ, מפרפר, עיניו עצומות. תפסתי בראשו. הוא שכב ללא נשימה. שאגתי אל משה: 'מהר, הנה, גיורא הרוג!' העולם חשך בעדי. התחלתי זועק – 'גיורא'. אין תשובה. ברגע זה, כשאני כותב, איני יכול להביע במלים מה היה אתי. אבדתי את בני. כך חשתי באותם רגעים. לאחר שבאו לעזרתנו, הבהלנו את גיורא לבית־החולים. מצבו היה קשה, אך נותרה נשמה באפו. ימים רבים עברו עד ששב לאיתנו."

לעומת זאת, בימים של רגיעה הוא נפגש איתם פעמים רבות אם על כוס קפה במאהל בדואי כלשהו ואם במגעים בהולים לפתרון בעיות.

אלא שלכל אלה בא הקץ עם רצח זייד ב-10 ביולי 1938.

בתום יומו האחרון של זייד, בשעה 8.30 בערב, נשמע צלצול הפעמון הקורא לחברי קיבוץ אלונים הסמוך להתכנס לאסיפה. היה זה אחרי ארוחת הערב וזייד אמר לציפורה, שאלמלא האסיפה, היה שוכב לישון – ויצא לאלונים, אך לשם לא הגיע.

באותה שעה התמקם מארב של שלושה בדואים בשביל המוליך מבית זייד אל הקיבוץ – והמתין לכל מי שיעבור בדרך. ב-9.15 בערב נשמעו לפתח שלוש יריות וכל חברי הקיבוץ יצאו לבדוק מה אירע. הדאגה הראשונה היתה לגיורא, שנהג ללכת כל ערב לקיבוץ, אך הוא נמצא עד מהרה ללא פגע. פעמיים עברו המחפשים בין אלונים לבית זייד ולא מצאו דבר. אז פנו לצד הדרך ועברו שוב ובמיפנה, ליד השביל המוליך לקיבוץ, מצאו את זייד מוטל מת. במרחק חמישה מטרים בלבד מגווייתו נמצאו שלושה תרמילי כדורים של רובה גרמני, אך רק כדור אחד פגע בו, נכנס בגבו מצד ימין ויצא מחזהו מצד שמאל...

מקום הרצח של זייד הפך מייד לאתר עלייה לרגל ורבים באו לשם לחלוק לו כבוד. בתצלום: מקום הרצח מייד לאחר ההלוויה. כיום מוקף המקום בגן ציבורי.

רצח זייד הימם את כל היישוב היהודי בארץ. כשש מאות מידידיו, מכריו ומוקיריו הגיעו לבית העלמין של אגודת השומרים בטבעון כדי להשתתף בהלווייתו. בין הבאים היו גם מראשי היישוב, שהספידו את זייד מול קברו הפתוח.

דוד בן גוריון, שדיבר בשם הסוכנות היהודית, אמר: "הוא לא ידע שממנו שופעת גבורה לכולנו".

יצחק בן-צבי, עמיתו של זייד ב"השומר", אמר בשם הוועד הלאומי: "אחינו זייד, לא באתי להספיד אותך, כי אין מספידים חייל הנופל בחזית. באתי להיפרד ממך, אחי זייד. קבעת את עצמך כאבן יסוד לחיינו בעתיד".

ברל כצנלסון אמר בשם ההסתדרות: "יותר משידעת למות ידעת לחיות, היית בחייך סמל של גבורה, צדק, מצפון של אחריות."

מניה שוחט נשאה דברים בשם חברי "השומר" וציפורה זייד חתמה את הנאומים בהעלאת כמה חוויות מחייו של זייד.

בעיתון "דבר" נכתב עליו אז: "זייד אמיץ הלב, אשר הגבורה לא מולדת חוץ היא לו, אלא קניין טבוע בדם. מהמעטים השלמים היודעים רק את השביל האחד ועל כן צעדם בטוח, איתן.... הוא היה דוגמה, מופת לדור חדש בישראל, דור המעשה. דור הגבורה העולה".

רגע בהלווייתו של אלכסנדר זייד. ציפורה אשתו במרכז, וסביבה אחותה קיילה, מניה שוחט וכמה חברים וחברות בלתי מזוהים.

גואל לויצקי

יצחק חנקין

הרוצח היה קאסם מחמיד א-טבאש, מהשבט הבדואי ערב אל-חילף בבשמת טבעון, שרצח לפחות עוד שלושה יהודים (הנוטר צבי לוין ברמת ישי, הניה שולמי בכפר יהושע ורות שולטס בקרית עמל) לפני ואחרי שירה בזייד. זמן מה לאחר רצח זייד נודע כי אחד מראשי הכנופיות שפעלו במהלך המרד הערבי, חוסיין מחמוד, העניק לקאסם אל-טבאש פרס של ארבע לירות מנדטוריות, על רצח זייד. המשטרה הבריטית אומנם עצרה וחקרה אותו כמה פעמים, אבל לא הצליחה למצוא הוכחות נגדו והוא שוחרר.

אולם משפחת זייד לא ויתרה ובעידודה החל לחקור את הפרשה גואל לויצקי, ממייסדי קיבוץ אלונים. הוא הגיע אל נערה בדואית שהיתה מבאי ביתו של זייד, אך הפסיקה לבוא לשם לאחר הרצח. נערה זו גילתה לו את זהות הרוצח.

לאחר שנים סיפר גיורא, בנו של זייד: "הסבלנות שלנו נגמרה. לילה אחד הודעתי ליפתח ויוחנן אחיי הצעירים: 'הולכים'. לא שאלו שום דבר. לקחנו אקדח וכמה רימונים והלכנו לאזור בשמת טבעון שממנו הגיע הרוצח. לא ידענו מי הרוצח והתקרבנו לאוהל הבדואי לשמוע את דיבוריהם. בפתח ישבה אישה והיניקה תינוק. הייתי בטוח שהם מתפארים שם בפנים ברצח היהודים... חלצתי את נצרת הרימון ואחזתי אותו במנוף. החלטתי לעצמי: עכשיו אתה זורק אותו, שיתפוצץ ויהרוג. הם יבכו כמו שאנחנו בכינו על אבא.

"התקרבתי עוד יותר והנה אני שומע שהבדואים מדברים שם בשקט ונאנחים: 'אין גשם, הבצורת אוכלת אותנו. אין מרעה, נצטרך לחפש מקורות מים, לנדוד עם העדר. פתאום הבנתי את הכאב של החיים. אני בוכה על אסוני והם על אסונם. רעדתי בגוף. אבא לא חינך אותנו סתם להרוג. אם היה יודע שאני הורג ערבי חף מפשע, לא היה סולח לי... אמרתי לעצמי: הרוצח יומת, אבל לא מישהו אחר במקומו. הסתלקנו בשקט מהמקום".

מאז ואילך היו כמה וכמה פניות ל"הגנה" לנקום את דמו של זייד אך מסיבות שונות נדחתה הפעולה. רק ב-1942 נשלחה חוליה מפלוגה א' של הפלמ"ח, בפיקודו של ידיד המשפחה, יצחק חנקין, אל מאהל השבט הבדואי וא-טבאש סוף סוף הוצא להורג.

ציפורה זייד הקדישה את שארית ימיה להנצחת זיכרו של בעלה. הבולט ביותר במאמציה היה הצבת אנדרטה של אלכסנדר זייד בקירבת ביתו. בעזרת חבריו של זייד הוזמנה האנדרטה אצל הפסל דוד פּוֹלוּס, שעיצב את פסל זייד צופה למרחקים, כשהוא רכוב על סוסתו "דומיה".

לפי גירסה אחרת הפסל פּוֹלוּס עצמו הוא שהציע להקים את האנדרטה: חוקר תולדות הישוב ומדריך הטיולים יעקב שורר, איש קריית -טבעון, אומר, כי יפתח זייד, בנו של אלכסנדר, סיפר שיום אחד הופיע פּוֹלוּס בשייך אברק והציע להקים פסל להנצחת זייד, שהכיר אותו בירושלים. הוא לא ביקש שכר עבודה אלא קורת גג, כלכלה וחומרים. צפורה זייד נענתה להצעתו והצליחה לאסוף מגורמים שונים תרומות למימון העבודה. במשך כשנתיים, מספר יעקב שורר, התגורר פולוס אצל משפחת זייד, ויצר את הפסל בקומת-הקרקע של הבית הסמוך - ביתו של משה יפה.

פולוס יצק את האנדרטה מבטון על רשת ברזל שנועדה לבניית לולים והציב אותה על גל אבנים מקומיות, שמשני צידיו תבליטי ברונזה. אחד מהם הוא של איכר חורש שדות והאחר הוא של רועה מוקף צאן על רקע נוף הררי. בחזית האנדרטה מתנוססת הכתובת "אלכסנדר זייד שומר בישראל".

האנדרטה הוצבה ליד בית זיד ואתר בית שערים ונחנכה ברוב עם, ביולי 1941. ברבות השנים החל הפסל להתפורר עד שבשנות השמונים נוצק הפסל מחדש מברונזה.

אלא שבכך לא תמו הרפתקאות האנדרטה: ב-2007 ניסו גנבי מתכת לגנוב את פסל הברונזה. הם קשרו את הפסל למכונית והצליחו לעקור אותו ממקומו – אך בגלל משקלו הרב לא הצליחו להזיז אותו לאחר שנפל – ונמלטו מהמקום ללא שללם. הפסל תוקן והוחזר אל כנו. ליתר ביטחון הוקפה האנדרטה בגדר של מוטות ברזל ומאז לא הופרעה עוד שלוותה...

ציפורה ליד אנדרטת זייד, עם הצבתה ב-1941 בקירבת בית זייד.

הבדידות של משפחת זייד בשייך אברק הופרה ב-1940, עם הקמת קיבוץ גבעות זייד, על ידי שני גרעיני התיישבות שאירגנו יוחנן ויפתח זייד בירושלים ובמקוה ישראל. לאחר עשר שנים שבהן סבל הקיבוץ מבעיות חברתיות וכלכליות, הוא קיבל ב-1950 "זריקת עידוד" של גרעין תנועת גורדוניה שחבריו עלו מארגנטינה ומאורוגוואי. ב-1953 הצטרפה אליהם קבוצה נוספת של חברי "דרור" מארגנטינה וכן קבוצה של עולים מטורקיה. אבל כל הנסיונות "להנשים" את הקיבוץ עלו בתוהו, כי שטח הקרקע שהוקצה לו היה קטן מידיי והיה בו מחסור תמידי במים.

סופו של הקיבוץ הגיע ב-1957, כאשר רוב חבריו עברו לדרום הארץ והקימו שם את קיבוץ אור הנר.

ב-1964 הוקם על אדמות גבעות זייד "כפר תקוה", המאוכלס על ידי אנשים בעלי צרכים מיוחדים.

קיבוץ גבעות זייד בשנות ה-50.

למרות שאלכסנדר זייד נרצח בידי ערבים, פעל בנו גיורא, כל ימיו, לשיפור היחסים בין יהודים לערבים בארץ – אפילו עם בני משפחתו של רוצח אביו. לפני הקמת המדינה הוא היה פעיל בשירות הידיעות של "ההגנה". אחד מהישגיו הגדולים ביותר היה במלחמת העצמאות, כאשר הצליח, ביחד עם משה דיין, לשכנע את הדרוזים שבאו מסוריה עם צבא קאוקג'י, להפסיק את התקפתם על קיבוץ רמת יוחנן ובכך גרם לנקודת מיפנה משמעותית במהלך המלחמה בצפון. יתר על כן, בהשפעתו התגייסו אז הדרוזים לצד הישראלי במלחמה ובכך הונח היסוד לשותפות הדרוזית העמוקה בחיי מדינת ישראל עד ימינו. הוא הקים ביחד עם בני משפחת ינאי מנהלל את היחידה הדרוזית של צה"ל ואחרי כן גם את היחידה הבדואית.

אחרי מלחמת העצמאות מונה גיורא לרכז בשירות הביטחון הכללי בצפון הארץ ואחרי פרישתו עבד אצל היועץ לענייני ערבים במשרד ראש הממשלה.

גיורא נשא לאשה את בת שבע עודד (שהבדואים כינו אותה "אום זייד") ונולדו להם שלוש בנות – אלכסנדרה, אחינועם וסמדר, ובן - אבישיי.

עד יום מותו ב-2005, התגורר גיורא בבית שהקים אביו בשייך אברק.

גיורא זייד בבגדי בדואי.

כוכבת עם אביה בשייך אברק

כוכבת זייד היתה היחידה מילדיו של זייד שעברה העירה: בעקבות נישואיה למהנדס אריה רייך, היא השתקעה בחיפה, שם עבדה כמורה להתעמלות. בתה, לאה רווה, סיפרה לאחר מות אמה, כי "כוכבת עזבה ולא לגמרי עזבה. בשנותיה האחרונות של סבתא צפורה היא הייתה זאת שבאה לעזור לה... אבל כשהלכה כוכבת לעולמה, היא חזרה הביתה. לתמיד": כוכבת ובעלה קבורים ליד שלושת אחיה, בבית העלמין של "אגודת השומרים" בקריית טבעון.

יוחנן זייד, שנולד ב-1920 בירושלים, למד בילדותו בבית הספר היסודי של כפר יהושע ואחר כך בבית הספר החקלאי בנהלל ובבית הספר החקלאי כדורי. ב-1939 עבר יוחנן לירושלים, שם עסק בהדרכת נוער ואירגן גרעין להתיישבות חלוצית, שביחד עם גרעין דומה, שאירגן אחיו התאום, יפתח, במקוה ישראל, הקים את הקיבוץ גבעות זייד. בקיבוץ זה הכיר את אשתו, צביה, ובמשך השנים נולדו להם ארבעה ילדים.

ביולי 1943 התגייס יוחנן כנהג משאית ליחידת התובלה 462, ששירתה באיטליה.

במקביל, הוא נטל חלק ב"יחידת הצללים", שאנשיה איתרו פליטים יהודים וסייעו להם להתארגן לקראת עליה ארצה. יחידה זאת נתנה לפליטים הכשרה צבאית ואירגנה את העברתם ארצה באוניות המעפילים, כגון "דב הוז". תוך כדי כך, נכלאו יוחנן וכמה מחבריו ליחידה על ידי האיטלקים בבית הכלא המרכזי במילאנו, אך שוחררו במיבצע נועז: אנשי יחידתו שהתחפשו לשוטרים צבאיים בריטיים, הגיעו לשם, הציגו מיסמכים המורים לשלטונות בית הכלא להעביר לידיהם את העצורים כדי להעמידם למשפט - ונעלמו ביחד איתם.

כאשר שוחרר מהצבא הבריטי ב-1946, חזר יוחנן לקיבוץ גבעות זייד. כשפרצה מלחמת העצמאות, הצטרף לפלמ"ח, השתתף בקרבות בעמק יזרעאל והגליל ואחר כך הועבר לחטיבת הנגב. במיבצע חורב הוא פיקד על מחלקת הג'יפים (הסיירת) של גדוד 9.

לאחר מלחמת ששת הימים, כאשר הוקם מנגנון הביטחון ביהודה ושומרון, התנדב לשב"כ ועסק בפעילויות ביטחוניות בשומרון עד שיצא לגימלאות באמצע שנות ה-70. הוא חזר אז לביתו בגבעות זייד ומאז ועד פטירתו ב-1999 עסק בגידול צאן.

יוחנן בעת שירותו בצבא הבריטי

יפתח המתאגרף בפעולה

יפתח עם אשתו כרמלה ובתם הבכורה, טלי ב-1951.

יפתח זייד, אחיו התאום של יוחנן, הוא היחיד מילדי המשפחה שכאשר התבגר לא עזב את שייך אברק ועסק בהתמדה בגידול צאן. עם זאת היה לו תחביב יוצא דופן: בראשית שנות ה-40, לאחר סיום לימודיו במקווה ישראל, השתלב יפתח בפעילות ספורטיבית באגודת "הפועל"-חיפה ושם קנה את תהילתו הספורטיבית, כמתאגרף במשקל חצי כבד.

יפתח התגלה כחזק, מתוחכם ומהיר, וניצח את כל יריביו. ההצלחה עודדה אותו להתאמן ולהשתפר. איש מחבריו אינו זוכר כי יפתח הפסיד בקרב אגרוף כלשהו. רוב ניצחונותיו הסתיימו בנוק-אאוט, עוד לפני הסיבוב השלישי. התוצאה: שש שנים רצופות היה אלוף פלשתינה (א"י), ואלוף ישראל בראשית שנותיה.

יפתח נשא לאשה את כרמלה, ניצולת שואה שהצטרפה לקיבוץ גבעות זייד, ונולדו להם שלוש בנות: טלי, הילה וניצן. הוא נפטר ב-2006.

כיום בית זייד הוא מושב קטן אך פורח (בתצלום), המאוכלס כולו
על ידי צאצאי אלכסנדר וציפורה זייד. המושב נמצא על גבעות
שייך אברק, בגבול קריית טבעון – אך בתחום השיפוט של
המועצה האזורית עמק יזרעאל. ענפי הכלכלה במקום כוללים
חממות פרחים, צאן, מטעים וגידולי שדה. (תצלום: האנאי)

קברי אלכסנדר וציפורה זייד בבית העלמין של אגודת השומרים בטבעון, בו קבורים גם כל בניהם ובתם.
(תצלום: אבישי טייכר, פיקיויקי)

סוף

ליקט, כתב, ערך ועיצב: בני גבירצמן
benigv@bezeqint.net

אנו מכבדים את זכויותיהם של בעלי זכויות יוצרים ומשקיעים מאמצים באיתור בעלי זכויות יוצרים על חומרים המופיעים במצגת. השימוש נעשה על פי סעיף 27א לחוק זכויות יוצרים תשס"ח-2007. אם לדעתכם נפגעה זכותכם כבעלי זכויות יוצרים בחומר המופיע במצגת זאת, אנא פנו באמצעות דואר אלקטרוני, לכתובת המופיעה לעיל ובקשו לחדול מעשיית השימוש ביצירה. אנא ציינו שם מלא ומספר טלפון וצרפו צילום מסך וקישור לדף הרלוונטי במצגת.

מקורות

גילי רסקין, אלכסנדר זייד "השומר האחרון" האיש והאגדה
https://www.gilihaskin.com/%D7%90%D7%9C%D7%9B%D7%A1%D7%A0%D7%93%D7%A8-%D7%96%D7%99%D7%99%D7%93-%D7%94%D7%90%D7%99%D7%A9-%D7%95%D7%94%D7%90%D7%92%D7%93%D7%94/
גיל רסקין, נקמת דמו של אלכסנדר זייד
https://www.gilihaskin.com/%D7%A0%D7%A7%D7%9E%D7%AA-%D7%93%D7%9E%D7%95-%D7%A9%D7%9C-%D7%90%D7%9C%D7%9B%D7%A1%D7%A0%D7%93%D7%A8-%D7%96%D7%99%D7%99%D7%93/
יעקב בר און, "לא מסתבכים איתנו": משפחתו של אלכסנדר זייד מטפחת את מורשתו, "מעריב" 7.7.2018
כרמלה זייד, "זה הסיפור שלי", https://carmonia.net/carmela.pdf
נדב שרגאי, בחזרה לשייח' אבריק, "ישראל היום", 16.1.2020.
רות בקי-קולודני, היומן האישי של אלכסנדר זייד, "הארץ" 27.9.2013.
שלמה יובל, המתאגרף שלא הפסיד מעולם, חיפה תאגיד החדשות, 4.9.2020

וכן שורה של מאמרים נוספים בויקיפדיה וברחבי האינטרנט.